

بررسی حقوقی اعطای شخصیت به ربات‌ها از منظر قوانین جمهوری اسلامی ایران

نسترن ارزانیان*

زهرا ایزدی**

چکیده

ربات مفهومی شناخته شده با مبانی حقوقی و چالش‌ها ناشناخته است. به دنبال طرح مفاهیم نوظهور و پیشرفت فناوری نوین و علم هوش مصنوعی، صنعت رباتیک نیز با تغییرات چشمگیری مواجه شده است. دغدغه امروز کاوشگران و پژوهشگران این حوزه چالش جنجالی اعطای شخصیت، به ربات‌هاست. با عنایت به این موضوع بسیاری از متخصصین، براین باورند که ربات در آینده‌ای نزدیک، کوچکترین وجه تمایزی با انسان نداشته، فلذا در پی اثبات اعطای شخصیت و توانایی دارا شدن حق و تکلیف برای این موجودات پیشرفته علم هوش مصنوعی هستند. پرواضح است که نظریات موجود با ایرادات و چالش‌های غیرقابل انکاری مواجه است، که بر دشواری پژوهش می‌افزاید. مسلم است پژوهش حاضر، ضمن طرح مباحث فنی حقوقی، در پی دست‌یابی به پاسخ مورد نظر، بر اساس مبانی و اصول حقوقی خواهد بود. افزون بر این، نوشتار فرارو به شیوه تحلیلی توصیفی و بر پایه نظریات حقوقی، مقالات، کتب و پایگاه‌های قابل دسترسی نگاشته شده است.

واژگان کلیدی:

ربات، شخصیت، خودمختار، قانون تجارت الکترونیک، هوش مصنوعی.

*کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، نویسنده مسؤول.
پست الکترونیک: arzanian72@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری.
پست الکترونیک: zahraa.izadi@gmail.com

مقدمه

با اختراع رایانه در سده بیستم میلادی و پیشرفت سریع آن، مفاهیم موجود در علوم مختلف دچار تغییر و تحول اساسی شدند. عصر آن روزها را عصر اینترنت نامیدند و صفحه جدیدی در تاریخ علوم ارتباطات ایجاد شد. صنعت تجارت الکترونیک دگرگون شد و مفاهیمی چون کسب و کار الکترونیکی، هوش مصنوعی، نماینده الکترونیکی و ربات متجلی شدند. اشتراک تمامی این مفاهیم، بهبود در امر خدمات رسانی و تسریع در عملکرد و فعالیت انسان‌ها بوده است. لذا متخصصین علوم مختلف اعم از هوش مصنوعی، رباتیک، ریاضیات، فلسفه، روانشناسی و حقوق دست به دست یکدیگر دادند تا صحنه فناوری اطلاعات، در صدر آن حوزه هوش مصنوعی با پیشرفت و شکوفایی شگرفی مواجه باشد و این مهم جز با تلاش پژوهشگران نامبرده نمی‌توانست میسر شود.

شایسته است که مفاهیم نوظهور با عنایت به علوم مرتبط، از تعریفی همه‌جانبه برخوردار بوده و پژوهشگران و حقوقدانان مفاهیم نوظهور را بررسی نمایند تا مقنن با اشراف خود به تعاریف شمول‌گرا، بتواند به امر تنقیح قوانین حوزه مربوطه و مفاهیم ایجادیه بپردازد. مسلم است که حوزه حقوق فناوری اطلاعات، محدود به تعاریف حقوقی کلاسیک نبوده و هرروز با مفهومی جدید، با قالبی نوین‌تر مواجه هستیم. فلذا گام اول در این حوزه، شناخت پدیده‌هایی است که علم فناوری اطلاعات، روزانه از آن رونمایی می‌نماید. در این پژوهش برآنیم تا یکی از مفاهیم حوزه فناوری اطلاعات از منظر فناوری هوش مصنوعی، رباتیک و علم حقوق بررسی و چالش‌های شخصیته به این مفهوم نسبتاً ناشناخته را با عنایت به مبانی و اصول موجود در قوانین جمهوری اسلامی ایران را به صورت همه‌جانبه مورد تفحص و بررسی قرار دهیم. به همین جهت پژوهش حاضر در چهار بخش، مفهوم‌شناسی ربات، هوش مصنوعی در حوزه صنعت رباتیک، نماینده الکترونیکی و ارتباط آن با علم رباتیک و ادبیات حقوقی شخصیت نگاشته شده است.

۱- مفهوم شناسی ربات

واژه ربات^۱ در فرهنگ لغت به معنای آدم‌واره، آدم ماشینی و آدم آهنی^۲ معنا شده

1. Robot

۲. حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی، بهزادی‌نیا، فاطمه، اسماعیلی، صالح، درآمدی بر مسؤولیت کیفری رباتیک از منظر قواعد فن‌آوری و حقوق اسلامی، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره دوم، ۱۳۹۳، ص ۲۶۰.

است. ۳ واژه مذکور نخستین بار توسط نویسنده چکسلواکی کارل کاپک^۴ در نمایشنامه ربات‌های جهانی روسیه به کار رفته است، که این مفهوم از کلمه‌ی رباتا^۵ در معنای لغوی کار اجباری بوده است. ۶ رویای ساخت آدم آهنی یا ربات در سال ۱۹۵۴ به دست جرج دوول^۷ محقق شد. جرج دوول سازنده اولین ربات بود. مؤسسه صنعتی امریکای رای^۸ که به صورت تخصصی، تولیدکننده ربات‌های صنعتی می‌باشد، در تعریف ربات چنین بیان داشته است: ۹ یک ربات جا به جا کننده چند وظیفه‌ای است که از برنامه‌های رایانه‌ای برخوردار است، که برای تغییر دادن اجسام، ابزارها و تعامل با انسان‌ها طراحی شده است. در تعریفی نوظهور، ربات ماشینی است که از طریق کنترل از راه دور (توسط انسان) یا برپایه الگوریتم‌هایی برنامه‌ریزی شده، طیف خاصی از وظایف را در تعامل با انسان‌ها یا اجسام مختلف انجام می‌دهند، لذا نسبت به انسان، از درجات متفاوتی از استقلال برخوردارند.^{۱۰}

پیداست که طیف ربات‌های نوظهور و خودمختار که دارای استقلال کامل از انسان‌ها هستند، در تعاریف فوق نمی‌گنجند. به همین جهت نویسنده در صدد تعریف جدیدی از مفهوم ربات با تکیه بر علم هوش مصنوعی،^{۱۱} علوم شناختی و رباتیک می‌باشد. لذا ربات ماشینی است که برپایه الگوریتم‌های برنامه‌ریزی شده و داده‌های اولیه در قالبی ثابت یا متحرک شکل می‌گیرد و متناسب با کارایی و عملکرد منحصر به فرد خود، از درجات استقلال متفاوتی تا خودمختاری کامل برخوردار می‌باشد.

در رابطه با اجزای اصلی ربات‌ها دو دیدگاه به چشم می‌خورد. عده‌ای از متخصصین علوم رباتیک ۱۲ براین باورند که ربات از سه جز اصلی (۱) سیستم نرم افزاری یا رایانه‌ای به صورت داخلی یا خارجی به عنوان مغز، (۲) محرک و بخش بدنه ربات که دارای اجزایی فرعی چون موتور، پیستون چرخ دنده و چرخ (در صورت متحرک بودن) و (۳) سنسور

۳. در فرهنگ لغت‌های معین و دهخدا معادل فارسی برای واژه ربات در نظر گرفته نشده است و نویسنده در بررسی‌های خود تنها به واژه رباط در معانی رشته، بند، زردپی، مهمانسرا و خانقاه در فرهنگ لغت عمید رسیده است. عمید، ۱۳۸۱، ص ۶۹۰.

4.Karl Cape

5.Robota

۶. همان.

7.Georg Devol

8.Robotic Industrial Association(RAI)

9.Halley, g, (2013), when robots kills, united states, northeastern, P2.

۱۰. اسلامی، رضا و نرگس انصاری، به کارگیری روبات‌های نظامی در میدان جنگ در پرتو اصول حقوق بشردوستانه، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره پنجاه و ششم، ۱۳۹۶، ص ۱۴۰.

11. Artificial Intelligence

12. Robotics

که بنابر کارکرد ربات بینایی، صوتی، تشخیص نور و حرارت و برقراری تماس با اجسام یا انسان و حرکتی، تشکیل شده است.^{۱۳} طیف دیگر پژوهشگران چنین نگاشته‌اند که اجزای اصلی این مفهوم از سیستم رایانه کنترل کننده به عنوان مغز، بازوی مفصل دار و منبع تأمین نیرو برخوردار می‌باشد.^{۱۴} به نظر می‌رسد در نگاه کلی، ربات‌ها از اجزایی چون سیستم نرم افزاری یا داده یاب که بنابر پیچیدگی خود ربات از بخش‌هایی اعم از جستجو، تحلیلگر، حل مسئله، یادگیری، برنامه ریزی، بینایی، صوتی، حرکتی، تماسی و سطحی از پردازش به عنوان مغز بهره‌مند بوده و در بدنه آن متناسب با علل ایجاد، از محرک و بخش مکانیکی منحصر به فرد استفاده می‌شود.

شایان توجه است که ربات‌ها بنابر پیچیدگی، ظاهر، منبع کنترل، عملکرد و استقلال قابل طبقه‌بندی می‌باشند. در همین رابطه ربات‌ها به جهت پیچیدگی به سه دسته ساده، نیمه پیچیده و پیچیده تقسیم می‌شوند^{۱۵} که به نظر نویسندگان در حال حاضر این طبقه‌بندی از رواج چندانی برخوردار نیست. از سوی دیگر ربات‌ها به جهت ظاهری که دارند، به سه دسته ثابت، متحرک چرخ‌دار و متحرک دارای پا قابل طبقه‌بندی و از حیث منبع کنترل به دو گروه خودگردان و غیر خودگردان تقسیم می‌شوند.

مهمترین طبقه‌بندی از ربات‌ها به جهت جریان مباحث حقوقی، از حیث عملکرد و استقلال آن‌ها می‌باشد. لذا ربات‌ها از لحاظ عملکرد به دو دسته ربات صنعتی^{۱۶} و ربات اجتماعی شناختی تقسیم^{۱۷} و از لحاظ استقلال و علم هوش مصنوعی به سه دسته خودکار، نیمه خودمختار و خودمختار (مستقل و فوق هوشمند) طبقه‌بندی شده‌اند.^{۱۸}

اولین نوع ربات‌های ساخته شده، ربات صنعتی ساده بوده است، که در ابتدا از بازوی مفصل‌داری، برای جا به جایی قطعات و ابزار به کار رفته است. آنچه مسلم است امروزه بیش از ۸۵ درصد از ربات‌های تولیدشده، ربات‌های صنعتی هستند، که طالبان مصرف آنان انبارها، نیروگاه‌ها و مدیران کارخانه‌جات، همانند خودروسازی، یخچال‌سازی،

13. Carlo, r, (2016), robots in American law, university of Washington school of law, no.2016-04,P10.

۱۴. مجبعلی، داوود، افزایش بهره‌وری در سازمانهای کشور با استفاده از رباتها، فصلنامه مطالعات مدیریت، بهبود و تحول، شماره نهم، ۱۳۷۲، ص ۳۰.

۱۵. همان، ص ۲۹.

16. Manipulator

۱۷. مقداری، علی و مینو عالمی، رباتیک اجتماعی_شناختی: رازها و نیازها، فصلنامه آموزش مهندسی ایران، سال هجدهم، شماره هفتم، ۱۳۹۵، ص ۵۷.

۱۸. اسلامی، رضا و نرگس انصاری، به کارگیری روبات‌های نظامی در میدان جنگ در پرتو اصول حقوق بشردوستانه، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره پنجاه و ششم، ۱۳۹۶، ص ۱۴۰.

لبنیات هستند.^{۱۹} ربات‌های صنعتی ربات‌های کارگری هستند که جز در حیطه وظایف برنامه‌ریزی شده، عملکرد به خصوص دیگری نداشته و اختیارات آنها منوط به درخواست صاحبین آنها می‌باشد. از مصادیق بارز اینگونه ربات‌ها می‌توان، به ربات حفار چاه نفت، ربات نظافتچی، ربات شیشه پاک‌کن اشاره نمود. به نظر می‌رسد در کنار ربات‌های صنعتی و اجتماعی شناختی، نوع سوم از ربات‌ها که به ربات‌های خدمات رسان شهری مشهورند، قرار دارند، که از قلم نویسندگان این طبقه‌بندی جامانده است.

ربات‌های خدمات رسان شهری نوع پیشرفته‌تری از ربات‌های صنعتی هستند، که در کنار انجام مکرر وظایف برنامه‌ریزی شده خود، به تعامل با انسان نیز می‌پردازند. بطور مثال نیازهای آن‌ها را از منوی شناسایی نیازها (طبق داده‌های برنامه‌ریزی شده) پیگیری نموده و آن را انجام می‌دهند. به عبارتی دیگر درجه خودهوشمندی این ربات‌ها در مقایسه با ربات‌های صنعتی بالاتر بوده و سنسور درک از محیط نیز به ویژگی‌های این ربات افزوده شده است. ربات‌های اجتماعی شناختی از اواخر سال ۱۹۸۰ متجلی شدند. این طیف از ربات‌ها برای زندگانی در جوامع انسانی طراحی و ساخته می‌شوند، به همین جهت ارتباط با انسان‌ها کلیدی‌ترین مفهوم در طراحی آن‌ها می‌باشد.^{۲۰} این ربات‌ها بر اساس نیازهای اجتماعی انسان‌ها همچون آموزش، پرستاری، تربیت، دستیاری در تعامل با انسان‌ها ایجاد شده و سعی بر این است که دانش و فهم متقابل را در ربات‌ها ایجاد نمایند.^{۲۱} نیل، رسیدن به نقطه مکانی است که ربات‌ها، به وسیله ویژگی‌های انسانی، همچون تصویر، حرکت، صوت و کلام در تعامل کامل با انسان‌ها ایجاد نموده و دانش و درک از محیط آن‌ها به گونه‌ای افزایش داشته باشد، که با داده‌های خود از دانش، سعی در تصمیمگیری نمایند و این مهم جز با خودمختاری و درجه فوق هوشمندی میسر نخواهد بود.^{۲۲}

۲- هوش مصنوعی در حوزه صنعت رباتیک

مفهوم هوش مصنوعی را نخستین بار جان مک کارتی^{۲۳} و ماروین مینسکی^{۲۴} در

۱۹. شاکری فر، پرشان، علوم شناختی چیست؟ Mediasof.Ir، ۱۳۹۶، تاریخ بازدید ۱۳۹۸/۳/۱۸.

۲۰. مقداری، علی و مینو عالمی، رباتیک اجتماعی-شناختی: رازها و نیازها، فصلنامه آموزش مهندسی ایران، سال هجدهم، شماره هفتم، ۱۳۹۵، ص ۵۷.

21. Mavridis, N, (2014), A Review Of Verbal And Non-Verbal Human-Robot Interactive Communication, Robotics And Autonomous Systems. P15.

22. Ibid.

23. John Maccarthy

24. Marvin Minsky

کنفرانس دارموث^{۲۵} ۱۹۵۶ میلادی رونمایی نمودند.^{۲۶} اما جرعه اصلی آن در سال ۱۹۵۰ میلادی با انتشار مقاله‌ای جنجالی، در رابطه با ساخت و تولید ماشین‌های هوشمند به وسیله‌ی آلن تورینگ^{۲۷} ایجاد شد. پژوهشگران برای هوش مصنوعی دو رویکرد هوش مصنوعی قوی و ضعیف قائل هستند، که هر یک، از تعریف مجزایی برخوردار می‌باشند.^{۲۸} هدفاز رویکرد هوش مصنوعی قوی یا فوق هوشمند، بطور کلی ساخت ماشینی است که بتواند اندیشه نموده و اندیشه خود را بدون دخالت انسان و قوای تعقل او اجرایی نماید. به نظر می‌رسد که منظور از اندیشه پژوهشگران حوزه علم هوش مصنوعی و رباتیک در ارتباط با ساخت ماشین فوق هوشمند یا هوش مصنوعی قوی، همان ساخت ربات‌هایی است که خودمختارند و از قوای تعقل و اندیشیدن برخوردار هستند.

بعضی از متخصصین براین باورند که نمی‌توان ربات‌ها را به معنای حقیقی فوق هوشمند نمود، چرا که در هیچ صورتی ربات‌ها دارای توانایی‌های شاخص انسانی همچون یادگیری، نخواهند شد.^{۲۹} دلیل این طیف از پژوهشگران حوزه علم هوش مصنوعی، چنین است که ساختار مغز انسان، شامل میلیاردها سلول عصبی است، که هریک از آنها در شبکه به هم پیچیده‌ای با یکدیگر پیوند داشته و پردازش در مغز انسان، به صورت عملکردی موازی گرایانه است، منظور اینکه پردازش اطلاعات تنها در یک نقطه از مغز نبوده و تمامی قسمت‌ها در عمل پردازش اطلاعات نقش دارند.^{۳۰} لذا تفاوت کلیدی مغز انسان و سیستم رایانه‌ای مغز ربات که از علم هوش مصنوعی بهره می‌برد، در همین موضوع است که سیستم رایانه بطور حتم از عملکرد پردازش سری یا نقطه مکانی استفاده می‌نماید.^{۳۱} اما مسلم است که ربات یک ماشین و شی مادی است و از بعد غیرمادی یا روح بهره‌مند نمی‌باشد. از این حیث انسان‌ها با ربات‌ها متفاوت هستند. چرا که انسان از دو بعد مادی و غیرمادی تشکیل شده است.^{۳۲}

25. Darmoth Conference

۲۶. مطلبی کربکنندی، حسین، مینایی، بهروز، دیرباز، عسگر، بررسی فلسفی امکان تحقق هوش مصنوعی قوی با توجه به دیدگاه‌های مختلف در مسئله ذهن و بدن، فصلنامه فلسفه دین، دوره یازدهم، شماره اول، ۱۳۹۳، ص ۱۷۴.

27. Alan Turing

۲۸. همان.

۲۹. مطلبی کربکنندی، حسین، مینایی، بهروز، دیرباز، عسگر، بررسی فلسفی امکان تحقق هوش مصنوعی قوی با توجه به دیدگاه‌های مختلف در مسئله ذهن و بدن، فصلنامه فلسفه دین، دوره یازدهم، شماره اول، ۱۳۹۳، ص ۱۷۷.

۳۰. مطلبی کربکنندی، حسین و محمد بنیانی، بررسی کارکرد هوش مصنوعی ضعیف در اقسام علم و آگاهی با توجه به مبانی معرفت‌شناسی صدرائیان، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، دوره پانزدهم، شماره دوم، ۱۳۹۴، ص ۹.

۳۱. مطلبی کربکنندی، حسین، مینایی، بهروز، دیرباز، عسگر، بررسی فلسفی امکان تحقق هوش مصنوعی قوی با توجه به دیدگاه‌های مختلف در مقوله ذهن و بدن، فصلنامه فلسفه دین، دوره یازدهم، شماره اول، ۱۳۹۳، ص ۱۷۷.

۳۲. همان.

شرکت ژاپنی کاواساکی^{۳۳} در یکی از مصاحبه‌های خود اذعان داشته است که تا سال ۲۰۵۰ ربات‌هایی خواهیم ساخت همانند انسان، بتوانند با قوی‌ترین تیم فوتبال انسان‌ها بازی کنند و بدون انجام خطا آن‌ها را شکست دهند. بنابراین بنظر می‌رسد شرکت‌های مختلفی در صدد تولید ربات‌های خودمختار و فوق هوشمند هستند و در سال‌های آینده با نسل جدیدی از این ربات‌ها مواجه خواهیم بود.

۳- نماینده الکترونیکی و ارتباط آن با علم رباتیک

در کنار مفهوم ربات و هوش مصنوعی، مفهومی تحت عنوان نماینده الکترونیکی مطرح شده است، که برخی از حقوقدانان معتقدند وب سایت‌هایی که عملیات خدمات رسانی به کاربران را انجام می‌دهند و از فناوری هوش مصنوعی بهره می‌برند به نمایندگان الکترونیک مشهور هستند.^{۳۴} افزون بر این برخی از پژوهشگران نمایندگان الکترونیکی را چنین توصیف نموده‌اند که ابزاری است مستقل، که بدون دخالت عامل انسانی و یا دیگر وسایل عمل نموده و نسبت به فعالیت‌ها و عملکرد خود، دارای نوعی کنترل می‌باشد.^{۳۵} مسلم است که تعاریف موجود در این زمینه با نوعی ابهام و تناقض ساختاری همراه هستند. در نگاه کلی نماینده الکترونیکی نرم افزاری بر پایه الگوریتم‌های هوش مصنوعی است، که مطابق با داده‌های کاربران عملیات موردنظر را در مدت زمان کوتاهی انجام می‌دهد. نمایندگان الکترونیکی اقسام مختلفی، با عملکرد تقریباً مشابه دارند که مهمترین آن‌ها به منظور جستجو سریع داده‌های خاص در میان پایگاه‌های اطلاعاتی به کار گرفته می‌شوند.^{۳۶} لذا به نظر می‌رسد که نمایندگان الکترونیکی از ماهیتی غیر ملموس و غیرمادی بهره‌مند هستند.

سؤالی در اینجا مطرح می‌شود که چه ارتباطی میان نماینده الکترونیکی و ربات وجود دارد؟ آیا می‌توان گفت که نماینده الکترونیکی نوعی ربات است؟ چرا که هدف هر دو مفهوم، تعامل با انسان و تسریع در عملیات و فعالیت انسان‌هاست. افزون بر این مولد این مفاهیم، فناوری هوش مصنوعی است. پیداست که نماینده الکترونیکی و اقسام آن تنها

33. Kawasaki

۳۴. حبیب‌زاده، طاهر، وضعیت حقوقی نماینده الکترونیکی در انعقاد قراردادهای الکترونیکی (مطالعه تطبیقی)، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال دوم، شماره پنجم، ۱۳۹۲، ص ۶۴.

۳۵. رهبری، ابراهیم و علی رضایی، نقش نمایندگان الکترونیکی در تشکیل قرارداد، فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره چهل و یکم، شماره چهارم، ۱۳۹۰، ص ۱۶۱

—Ruse, h, (2001), electronic agents and the legal protection of non-creative databases, international journal of law and information technology, v.9, n.3, P320.

۳۶. همان.

مفاهیمی هستند که در ارتباط با عملکرد وب سایت‌های عرضه و تقاضا خدمات، که از فناوری هوش مصنوعی نیز بهره می‌برند، محدود هستند. در نتیجه وظایف خاصه انسان را در سایر موارد انجام نمی‌دهند. به سخن دیگر ربات‌ها در تعامل با انسان، عملکردی مشابه به آن را انجام داده و فعالیت آن‌ها تنها جستجو و تعامل با وب‌سایت‌ها را دربر نمی‌گیرد. علاوه بر توضیحات ارائه شده ربات‌ها از اجزای سازنده کاملاً ملموس و مادی تشکیل شده‌اند و نماینده الکترونیکی، اساساً وجود خارجی ندارد. شایان توجه است که نماینده الکترونیکی از ویژگی‌های همچون درجه‌ای از هوشمندی (خودکار تا خودمختار) در عملکرد، قابلیت یادگیری، توانایی اجتماعی، واکنش پذیری، قابلیت حرکت، دقت و عقلانیت تشکیل شده است.^{۳۷} مسلم است، ویژگی‌های نامبرده در ارتباط با مفهوم ربات نیز صادق است. اما با توجه به جمیع مطالب ارائه شده، بطور حتم نماینده الکترونیکی و ربات مفاهیمی مجزا ولی مرتبط در غایت و عملکرد ایجاد می‌کنند و مهمتر از این، هر دو محصول فکوران هوش مصنوعی می‌باشند.

در خصوص ماهیت نمایندگان الکترونیکی که شخص حقوقی هستند یا صرفاً ابزاری برای انعقاد قراردادهای الکترونیکی محسوب می‌شوند، اختلاف نظر و تشتت دیدگاه به چشم می‌خورد. طیف گسترده‌ای از حقوقدانان بر این باورند که نماینده الکترونیکی، صرفاً ابزاری واسط به جهت تسریع در عملکرد و فعالیت انسان‌ها می‌باشد و درجه‌ی هوشمند آن، به گونه‌ای تعبیه نشده است که به عنوان ابزاری مستقل و فوق هوشمند به شمار آمده و تمامی تصمیمات رامنتسب به آن بدانیم. لکن مسلم است که در آینده با نسل جدید و نوظهوری از نمایندگان الکترونیکی مواجه هستیم، که نهیب سختی بر پیکره حقوق قراردادهای می‌زند. همان گونه که شاهد نسل نوظهور ربات‌های خودمختار خواهیم بود.

۴- ادبیات حقوقی شخصیت

واژه «شخص» در لغت به معنای انسان آمده است.^{۳۸} از نظر حقوقی شخص موجودی است که موضوع حق و تکلیف قرار می‌گیرد. به سخن دیگر شخص دارای زندگی حقوقی است.^{۳۹} به همین ترتیب در قانون مدنی، شخص به دو دسته شخص حقیقی و حقوقی تقسیم شده است. شخص حقیقی که به آن شخص طبیعی هم گفته می‌شود، اصطلاحی

۳۷. حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات حقوق قراردادهای در گستره قراردادهای الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد دوم، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۳۲۵-۳۲۸.

۳۸. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۰، ص ۲۰۳۲.

۳۹. امامی، حسن، جلد چهارم، حقوق مدنی، چاپ ششم، تهران، کتاب فروشی اسلامیة، ۱۳۶۰، ص ۱۵۰.

است در علم حقوق، که به انسان گفته می‌شود. مع الوصف تک‌تک افراد انسانی مصداق شخص حقیقی قلمداد می‌شوند، که موضوع حق و تکلیف قرار می‌گیرند. مسلم است که اصطلاح شخص حقیقی در مقابل تأسیس شخص حقوقی به کار می‌رود.^{۴۰} فلذا وجود شخص حقیقی محدود به دو حد تولد و مرگ است. افزون بر آن هر شخص طبیعی خصایصی دارد، که از نظر حقوقی باعث تشخیص و امتیاز او از موجودات و اشخاص دیگر می‌شود، نظیر نام، اقامتگاه، رابطه ابوت و بنوت و غیره.^{۴۱}

پرواضح است که واژه شخصیت حقوقی، دو گونه کاربرد دارد؛ در کاربرد اول، همان اهلیت و شخصیت ویژه انسان، مورد نظر است. از این‌رو انسان به عنوان انسان، دارای اهلیت و شخصیتی می‌باشد، که به واسطه آن دارای حقوق و تکالیفی است و از آن جایی که حق و تکلیف، از موضوعات حقوقی است؛ این چنین عنوان می‌شود، که انسان دارای شخصیت حقوقی است. چنان که در ماده ۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر^{۴۲} آمده است که: «هر کس حق دارد که شخصیت حقوقی او در همه جا به‌عنوان یک انسان در مقابل قانون شناخته شود» ناظر به همین معنا و کاربرد نامبرده شخصیت حقوقی است. پس شخصیت، عبارت از قابلیت است در انسان که بتواند در جامعه، دارای تکلیف و حق گردد و آن را به واسطه یا بدون واسطه اجرا نماید» و «شخص حقوقی به کسی گفته می‌شود که بتواند دارای حق گردد و عهده‌دار تکلیف شود و بتواند آن را اجرا نماید»^{۴۳}؛ و از آنجاکه این قابلیت از سوی خدای تعالی به اعتبار طبیعت انسانی انسان، به او داده شده، انسان را شخص طبیعی نامیده‌اند.

لکن در جامعه شاهد بخش دیگری از حقوق و تعهدات هستیم، که موضوع آن، اشخاص طبیعی نمی‌باشد. در همین راستا از لحاظ حقوقی چنین تعریف شده است «گروهی از افراد انسانی یا منفعتی از منافع عمومی، که قوانین متداول آن را در حکم شخص طبیعی و موضوع حقوق و تکالیف قرار داده است»^{۴۴}. در واقع اشخاص حقوقی موجودات طبیعی نیستند، از این‌رو شخص حقوقی اراده مخصوص به خود دارد که مجزا از اراده افراد آن قلمداد شده است.^{۴۵} نقدی بر تعریف فوق وارد است و آن این که ممکن است شخص

۴۰. مستند این گفتار مواد ۹۵۸ تا ۹۶۱ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران است.

۴۱. صفایی، حسین و مرتضی قاسم‌زاده، اشخاص و محجورین، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۸، ص ۱۶.

42. Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law.

۴۳. امامی، حسن، جلد چهارم، حقوق مدنی، چاپ ششم، تهران، کتاب فروشی اسلامی، ۱۳۷۰، ص ۱۵۰.

۴۴. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مقدمه علم حقوق، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۰، ص ۳۷۸.

۴۵. امامی، حسن، جلد چهارم، حقوق مدنی، چاپ ششم، تهران، کتاب فروشی اسلامی، ۱۳۷۰، ص ۲۸۵.

حقوقی از اجتماع اشخاص حقوقی دیگر نیز پدید آید. لذا برای آن تعریف دقیق تری نیز ارائه گردیده است که بیان می‌دارد:

شخص حقوقی هنگامی به وجود می‌آید که گروهی از افراد که منافع و فعالیت مشترک دارند یا دارای بخشی از اموال یا اهداف مشترک هستند کنار هم قرار می‌گیرند و قانون برایشان حق و تکلیف قائل می‌شود.^{۴۶} یا شخص حقیقی با عنوان و منصب خاصی است، که برای آن عنوان شخصیت حقوقی اعتبار شده است.^{۴۷} لذا این‌ها اشخاص حقوقی و دارای شخصیت حقوقی می‌باشند و این کاربرد دوم این واژه است؛ در برابر شخص و شخصیت طبیعی، که به آن شخص، شخصیت حقیقی و عادی نیز گفته می‌شود. مسلم است که در این جا موضوع بحث، معنا و کاربرد دوم این مفهوم است.

۴-۱- تحلیل اعطای شخصیت حقوقی به ربات

پرواضح است که در خصوص ربات و نقش آن سوالاتی طرح می‌شود که در وهله اول می‌بایست شخصیت ربات را از منظر قانون بررسی نمود. در همین راستا به طرح برخی از این مباحث می‌پردازیم. نقش ربات در مورد اعمال و وقایع حقوقی که توسط آن انجام می‌گیرد، چیست؟ اگر کسی رباتی را اختیار و استقلال در عملکرد را به آن تفویض نموده‌ها ابتکار عمل نشان دهد و تصمیمات مقتضی لحاظ نماید حدود اختیارات و مسئولیت با شخص اختیار کننده خواهد بود؟ اگر پاسخ مثبت است که مبنای آن چیست؟ اگر پاسخ منفی است چگونه می‌توان این ابزار را مسئول شناخت و جبران خسارات حاصله از آن را طلب کرد؟ پاسخ به این سؤال مستلزم این است که تعیین گردد که ربات از شخصیت برخوردار است یا خیر؟ بدیهی است که ربات دارای شخصیت حقیقی نیست. چرا که ربات از ساختاری الکترونیک تشکیل شده و دارای بافت بیولوژیکی نیست. در نتیجه اساساً دارای حقوق و تکالیف ویژه‌ی فرد انسانی (از جمله ابوت و بنوت) نمی‌باشد. لکن آیا می‌توان برایش شخصیت حقوقی قائل شد یا ربات چیزی بیش از یک ابزار الکترونیک هوشمند نیست؟

ادعا شده است که نماینده الکترونیکی دارای شخصیت حقوقی می‌باشد و سه دلیل برای آن ارائه گردیده از آنجاکه ربات را می‌توان نماینده الکترونیک با بدنه فیزیکی ۴۸ در نظر گرفت به تشریح دلایل می‌پردازیم:

۴۶. مومنی طباطبائی، منوچهر، حقوق‌داری، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۳، ص ۲۷۸.

۴۷. صفار، محمد جواد، شخصیت حقوقی، تهران، انتشارات دانا، ۱۳۹۰، ص ۸۶.

۴۸. حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات حقوق قراردادهای در گستره قراردادهای الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد دوم، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۳۸۱.

۱- **استحقاق اخلاقی:**^{۴۹} بر اساس این مبنا باید موجودی را که دارای نوعی شعور و درک است دارای شخصیت حقوقی دانست. به نظر می‌رسد ربات را می‌توان موجودی دارای شعور و درک نسبی قلداد نمود. چرا که از قدرت تصمیم‌گیری و انتخاب در جهت مسیر تعیین شده برخوردار است.^{۵۰}

۲- **اهلیت اجتماعی:**^{۵۱} در برخی موارد و بر اساس واقعیت اجتماعی، بسیاری از اشخاص حقوقی در معنای غیرحقوقی آن، به‌عنوان شخص تلقی شده‌اند. نظیر انجمن متشکل از افرادی که به دنبال هدف مشخصی هستند، که شخصیت آن متفاوت از شخصیت افراد تشکیل‌دهنده آن است و جامعه هم به همین دیدگاه به آن نگاه می‌کند. یعنی از نظر اجتماع دارای اهلیت تلقی می‌شوند. اساس این نظر این است که هدف برنامه ریزی شده برای پیشبرد فعالیت ربات، منفک و جدا از سایر موجودات غیر انسان است. فلذا سیاست فکری در طراحی ربات، عملکردی مشابه به انسان و فعالیت مشابه ۹۰ درصدی بوده است.^{۵۲}

به نظر برخی از حقوقدانان این نظریه، منظور اعطای شخصیت حقوقی به ربات با ایرادات همراه است. چرا که ربات در عصر حاضر از خودآگاهی و استقلال برخوردار نیست، فلذا ربات بر اساس نقشه راه و برنامه تبیینی طراح و نویسنده برنامه حرکت کرده و تصمیمات لحاظ شده تماماً در همین راستا و اختیارات نامبرده است. افزون بر آن، شخص حقوقی، اعمال حقوقی خود را از طریق اشخاص حقیقی به ظهور می‌رساند، نه به‌طور مستقل؛ از این‌رو مسئولیت بر عهده اختیارکننده ربات و طراح راهبردی آن خواهد بود.

اما مسئله این است که در آینده رباتی با ویژگی خودمختاری و استقلال به عرصه ظهور پانهد تکلیف چه خواهد شد؟ در این صورت شخصیت منفک از طراح را می‌توان برای وی تصور نمود یا خیر؟ افزون بر این موارد، به فرض هم اگر ربات را دارای شخصیت حقوقی بدانیم، در این صورت این موضوع مطرح می‌شود که یکی از خصایص اشخاص حقوقی داشتن دارایی است که در صورت زوال شخصیت حقوقی آن، تقسیم می‌شود؛

49. Entitlement Moral.

۵۰. حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات حقوق قراردادهای در گستره قراردادهای الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد دوم، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۳۴۷.

51 Capacity Social.

۵۲. طاهر حبیب‌زاده به نقل از:

Intelligence for Liability, «Karnow. A. E. C. 18 ;P,Kerr.R. I.30-28 ;PP Allen and Widdison» Artificial Distributed

حال زوال شخصیت حقوقی ربات چه زمانی است؟! ۵۳ که چنین مسائلی در خصوص ربات قابل طرح نیست. پرواضح است طرح اعطای شخصیت حقوقی به ربات در علم حقوق با ایرادات و چالش‌های حقوقی فراوانی مواجه است.

۴-۲- تئوری اعطای شخصیت الکترونیک و شخصیت سیستم‌های رایانه‌ای

به ربات

در ماده ۲ بند م قانون تجارت الکترونیک مصوب سال ۱۳۸۲ شخص، اعم است از شخص حقیقی و حقوقی و یا سیستم‌های رایانه‌ای تحت کنترل آنان. به نظر می‌رسد ماده نامبرده شخص را به سه دسته تقسیم کرده است. ولکن در قانون مدنی در مواد ۹۵۶ تا ۹۶۱ تنها از شخص حقیقی و حقوقی صحبت شده است. لذا قانون تجارت الکترونیک ایران نظریه جدیدی تحت عنوان اعطای شخصیت به سیستم رایانه را مطرح کرده است. اما با توجه به چالش‌های نامبرده و عدم استقلال و خودمختاری سیستم‌های رایانه‌ای، این شائبه به وجود می‌آید که منظور قانونگذار از بیان این مهم چه بوده است. لکن نکته‌ای که به اذهان متبادر می‌شود این است که آیا ربات یا بطور کلی سیستم الکترونیکی، در حد یک صغیر غیر ممیز یا مجنون نیز در نظام حقوقی ایران جای نداشته و در همان حدود نمی‌توان قابلیت دارا شدن حق و تکلیف (شخصی حقوقی) برای آنان، تصور نمود؟

مسلم است که قانون تجارت الکترونیک از قوانین نمونه مصوبه آنسیترال اقتباس شده است و شاید به مبانی و اصول فقهی و حقوقی جمهوری اسلامی ایران توجه وافر نشده است. افزون بر آن ترجمه دقیق و کاملی نیز از قانون نمونه آنسیترال در دست نیست. لذا به نظر می‌رسد اشتباهی در ترجمه ماده مطروحه رخ داده است. لکن چنین اشتباه فاحشی از مقنن بعید است و به نظر نویسنده مبناى دیگری دستور کار مقنن بوده است. به علاوه منظور از سیستم رایانه‌ای تحت کنترل آنان، به نظر می‌آید سیستمی است که نیمه خودمختار و نیمه مستقل بوده و از هوشیاری کامل برخوردار نمی‌باشد. با عنایت به این موضوع چگونه می‌توان به سیستم رایانه‌ای که از اختیار نیز برخوردار نیست شخصیت بخشید؟ لذا به نظر نویسنده شخصیت طرح شده تنها در جایی است، که ربات‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای به عرصه ظهور برسند که از هوشیاری و اختیار کامل برخوردار باشند. پرواضح است که می‌بایست عبارت تحت کنترل آنان از جمله نامبرده حذف و تنها عبارت سیستم رایانه‌ای باقی بماند.

افزون بر مطالب بیان شده، پارلمان اروپا به تازگی طرحی با نام اعطای شخصیت الکترونیک به ربات را مطرح کرده است، که در ارتباط با تعامل انسان با ربات و حوزه هوش مصنوعی می‌باشد. در همین راستا پیشنهاد شده است که برای حمایت و حفاظت از حقوق انسان کلید و قابلیتی تحت عنوان کلید مرگ در ربات تعبیه شود. از ایرادات این نظریه می‌توان به فرار مسئولین و طراحان ربات‌ها و عدم تعمیم مجازات‌های انسانی همچون اعدام و حبس اشاره داشت.

نتیجه گیری

یادگیری و علم هوش مصنوعی کمک شایانی به رشد و توسعه صنعت رباتیک کرده است. اگرچه در این میان صنعت ربات و یادگیری وی تهدیدات قابل توجهی را به عرصه حقوق و زندگانی انسانی متحمل نموده است. لکن همچنان غلبه فناوری به هوش و نبوغ انسانی صورت نگرفته است. مسلم است ربات ماشینی است، که بر پایه الگوریتم‌های برنامه ریزی شده و داده‌های اولیه در قالبی ثابت یا متحرک شکل می‌گیرد و متناسب با کارایی و عملکرد منحصر به فرد خود، از درجات استقلال متفاوتی تا خودمختاری کامل برخوردار می‌باشد. پرواضح است که با پیشرفت فناوری و بازگشایی دریچه‌های مفاهیم نوظهور، امکان سنجی تولیدات ربات‌های بی بدیل خودمختار در صنعت رباتیک امری دور از ذهن نخواهد بود.

شایسته است که در این میان متخصصین علوم مختلف همچون حقوق، اخلاق، ریاضی، هوش مصنوعی، رباتیک و روان شناسی به دنبال بررسی امکان سنجی طرح تولید این ربات‌ها بوده و ضمن آن به بررسی طرح اعطای شخصیت در قالب نوینی غیر از آنچه در پژوهش به آن پرداخته شد، باشند. از نظر نویسنده اساساً اعطای شخصیت به ربات خلاف قوانین حقوق بشر و مبانی حقوقی فقهی بوده و ناقضان و سوءاستفاده گران از ابواب طرح شده شخصیت به راحتی از خود سلب مسئولیت می‌نمایند. با عنایت به مطالب بیان شده به نظر می‌آید حذف برخی از مطالب مبهم و بی اساس از ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک و اصلاح ماده نامبرده از مسائل مهم و غیرقابل انکار در این حوزه است. فلذا علم هوش مصنوعی نیازمند قانونی فنی حقوقی است، که پژوهشگران عصر حاضر به وجود آن اذعان داشته اند.

فهرست منابع

- ۱- اسلامی، رضا و نرگس انصاری، به کارگیری روبات‌های نظامی در میدان جنگ در پرتو اصول حقوق بشر دوستانه، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره پنجاه و ششم، ۱۳۹۶، صص ۱۳۹-۱۶۲.
- ۲- امامی، حسن، حقوق مدنی، جلد چهارم، چاپ ششم، تهران، کتاب‌فروشی اسلامیه، ۱۳۷۰.
- ۳- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مقدمه علم حقوق، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۰.
- ۴- حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی، بهزادی‌نیا، فاطمه، اسماعیلی، صالح، درآمدی بر مسؤولیت کیفری رباتیک از منظر قواعد فن‌آوری و حقوق اسلامی، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره دوم، ۱۳۹۳.
- ۵- حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات حقوق قراردادها در گستره قراردادهای الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد دوم، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، صص ۱-۴۲۰.
- ۶- حبیب‌زاده، طاهر، وضعیت حقوقی نماینده الکترونیکی در انعقاد قراردادهای الکترونیکی (مطالعه تطبیقی)، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال دوم، شماره پنجم، ۱۳۹۲، صص ۶۳-۸۲.
- ۷- رهبری، ابراهیم و علی رضایی، نقش نمایندگان الکترونیکی در تشکیل قرارداد، فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره چهل و یکم، شماره چهارم، ۱۳۹۰، صص ۱۵۹-۱۷۸.
- ۸- شاکری فر، پرشان، علوم شناختی چیست؟ Mediasof.Ir، ۱۳۹۶، تاریخ بازدید ۱۳۹۸/۳/۱۸.
- ۹- صفار، محمدجواد، شخصیت حقوقی، تهران، انتشارات دانا، ۱۳۹۰.
- ۱۰ صفایی، حسین و مرتضی قاسم‌زاده، اشخاص و محجورین، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۸.
- ۱۱- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ بیست و دوم، چاپخانه سپهر، تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۲- محبعلی، داوود، افزایش بهره‌وری در سازمان‌های کشور با استفاده از ربات‌ها، فصلنامه مطالعات مدیریت، بهبود و تحول، شماره نهم، ۱۳۷۲، صص ۲۷-۴۴.

- ۱۳- مطلبی کربکندی، حسین و محمد بنیانی، بررسی کارکرد هوش مصنوعی ضعیف در اقسام علم و آگاهی باتوجه به مبانی معرفت شناسی صدرائیان، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، دوره پانزدهم، شماره دوم، ۱۳۹۴، صص ۱-۲۶.
- ۱۴- مطلبی کربکندی، حسین، مینایی، بهروز، دیرباز، عسگر، بررسی فلسفی امکان تحقق هوش مصنوعی قوی با توجه به دیدگاه‌های مختلف در مسئله ذهن و بدن، فصلنامه فلسفه دین، دوره یازدهم، شماره اول، ۱۳۹۳، صص ۱۷۳-۱۹۶.
- ۱۵- معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۰.
- ۱۶- مقداری، علی و مینو عالمی، رباتیک اجتماعی_شناختی: رازها و نیازها، فصلنامه آموزش مهندسی ایران، سال هجدهم، شماره هفتم، ۱۳۹۵، صص ۵۵-۷۶.
- ۱۷- مومنی طباطبائی، منوچهر، حقوق اداری، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۳.

18- Carlo, r, (2016), robots in American law, university of Washington school of law, no.2016-04, pp1-44.

19- Hallevy, g, (2013), when robots kills, united states, northeastern, pp 1-264.

20- Mavridis, N, (2014), A Review Of Verbal And Non-Verbal Human-Robot Interactive Communication, Robotics And Autonomous Systems. Pp1-16.

21- Ruse, h, (2001), electronic agents and the legal protection of non-creative databases, international journal of law and information technology, v.9, n.3, pp 295-396.